

SZABADOS GYÖRGY

Aragóniai Konstancia, az első magyar házassági szerződés királynéja

Imre király és Konstancia aragóniai hercegnő egybekeléséhez kötődik a legkorábbról ismert magyar házassági szerződés. Esküvőjüket még a két királyi apa, III. Béla és II. Alfonz készítette elő; ők két nap különbséggel 1196 áprilisában (Béla 23-án, Alfonz 25-én) hunytak el. A nászszertartás még ugyanazon év nyarán/kora őszen ment végbe.¹ Az ifjú királyi pár között született megállapodás keletkezéséről nem tudunk közelebbit mondani annál, minthogy az esküvő körüli időben jöhetett létre, minden bizonnyal még 1196 folyamán. Tartalmáról egy későbbi említésből értesülhetünk, amikor Konstancia már II. Frigyes német-római császár felesége volt. III. Honorius pápa 1220-ben így nyilatkozott erről: „Krisztusban legkedvesebb leányunk Konstancia, a rómaiak császárnéja panaszában tudomásunkra hozta, hogy amidőn a magyarok fényes emlékezetű királya őt törvényesen nőül vette, két vármegyét adományozott neki hitbér gyanánt, oly módon, hogy amennyiben túléli a királyt, azokat jövedelmükkel együtt teljességben megtartsa, amíg Magyarországon kíván tartózkodni, ám ha nem akar tovább ott maradni, tizenkétezer márkát fizessenek neki a hitbér fejében.”² (A szövegben szereplő panasz körülményeire a szerződés utóélete kapcsán térek ki.)

Az elemzést segíti, hogy két másik királyi házasságkötés gazdasági vonatkozásairól is vannak emlékeink: egyik az apa, III. Béla jövedelemjegyzéke (1185 körül), amely a király második házasságát volt hivatott előkészíteni; másik az ifjabb testvér, II. András újránősülése (1215) alkalmából adott jegyajándék. Bár e három királyi nász 30 éves időszakason belül zajlott le, ami történelmi léptékkal mérve meglehetősen rövidnek számít, de ez a 30 esztendő oly mélyreható változá-

¹ Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. Századok 2002. 341–344. (a továbbiakban: Szabados 2002.)

² „*Sane Karissima in Christo filia nostra Constantia Romanorum Imperatrix illustris sua nobis questione monstravit, quod cum clare memorie rex Ungariae, ipsam ducens legitime in uxorem, duos Comitatus ei nomine dotalicii assignasset, ita quod si superviveret Regi, quamdiu vellet in Ungariam remanere, ipsos cum suis proventibus plenarie retineret, vel si remanere nollet ibidem, duodecim milia marcarum sibi pro dotalicio solverentur...*” Theiner, August: *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia*. Tomus Primus. Romae 1859. 25. (XLIII. sz.) (a továbbiakban: Theiner, VMHH.) Aragóniai Konstancia második házasságát a XIV. századi krónikaszerkesztmény is említi. „*Huius uxor Constantia filia regis Arragonie cesari Frederico per consilium apostolici copulatur.*” Szentpétery, Emericus: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Volumen I. Budapestini 1937. 463. (a továbbiakban: Szentpétery, SS. Rer. Hung.)

sokat hozott a magyar uralkodói hatalom szellemi és anyagi alapjaiban, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. A XII. és a XIII. század fordulóján, III. Béla és fiai országlásakor a királyság gyökeres változáson ment keresztül. A folyamat kezdetéről és végéről mintha két ellentétes világ nézett volna szembe egymással. III. Béla a Szent Istvántól örökölt uralkodói hagyaték képviselője volt, ilyenformán az Árpád-házi keresztény monarchia első két évszázadát az európai környezetében egyedülállóan erős királyi hatalom és személyes tekintély jellemezte szellemi és gazdasági értelemben egyaránt; a koronás fő magánföldesúri tulajdona majdnem akkora volt, mint király közhatalma. A II. András-kori „új intézkedések” sorából, a „mértéktelen mértékű” birtokadományok által meggyengített központi hatalomból, a hanyatló tekintélyből semmi sem emlékeztetett III. (Nagy) Béla erős archaikus uralmára.³ Közéjük ékelődik Imre nyolc és fél esztendei tényleges (majd fia, a gyermek III. László fél évig tartó, névleges) királysága. Imréről ma már egyértelműen kijelenthető, hogy – amikor nem András pártütései kötötték le – apja politikai útmutatását követte, ilyenformán személye és országlása egyaránt a „történelmi” XII. századhoz sorolandó.⁴ Ezek a fejlemények hatottak az Árpád-ház családi életére, dinasztikus kapcsolataira is.

Jóllehet Magyarország és Aragónia földrajzi értelemben igen távol terül el, politikai tekintetben annál közelebb álltak egymáshoz; mindketten a római Szent-szék pártján. III. Béla idején két körülmény is vonzóvá tette Magyarországot a nyugati monarchiák előtt. Az egyik spirituális természetű volt, I. László szentté avatása 1192 nyarán, hiszen ezzel I. István és Imre után már a harmadik Árpád-házi felemeltetése történt meg, ami az uralkodóház akkori és eljövendő tagjait egyaránt a „szent királyok nemzetsége” dicsfényével övezte. A másik fajta vonzerő merőben világi természetű és kézzelfogható. 1185-ben, Anna (Ágnes) királyné halála után a megözvegyült Béla feleségül vette Margitot, II. Fülöp Ágost francia király testvérét, és ez alkalomból állíthatták össze a tételes jövedelemjegyzéket. Kristó Gyula ezt az összefüggést vitatva úgy érvelt, hogy egy III. Béla-kori összeírás részint a pápát tájékoztatta a hazai egyház gazdasági helyzetéről, részint pedig a Szlavónia élére állított Imre herceg nyugati (aragóniai) házasságát volt hivatott előkészíteni 1195 táján.⁵ A szöveg valóban tartalmazza azt a kitélt, miszerint

³ Alapvető összegzés Hóman Bálint: Magyar történet I. Budapest 1935. 387–433., 454–462. Újabbban I. Makk Ferenc: A tizenkettedik század története. Budapest 2000. 155–189.; Almási Tibor: A tizenharmadik század története. Budapest 2000. 5–78.; Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései”. Századok 2001. 251–300. (továbbiakban: Kristó 2001.)

⁴ Erről legújabban összefoglalólag I. Szabados György: Imre király emlékezete. Valóság 2005/6. 33–49.

⁵ Kristó Gyula: A korai feudalizmus. In: Székely György főszerk.: Magyarország története. I/2. Budapest 1984. 1246–1247. (a továbbiakban: Kristó 1984.)

Szlavónia hercegetől évente 10000 márka folyik be,⁶ ez azonban nem jelenti azt, hogy 1195 felé kellene elmozdítani a forrás keletkezési idejét. Voltaképpen a „Szlavónia hercege” cím a jövedelemjegyzék egyik kényes pontja, ugyanis III. Béla uralkodásának 24 évéből semmi nyom nem mutat arra, hogy a király feltámasztotta volna az országon belüli hercegség intézményét. Imrét atya először 1182 pünkösdjén, másodszer 1194 júliusa előtt koronáztatta meg; a megismételt szertartás után a (kimondatlanul) társkirályi rangra emelt legidősebb fiú a horvát-dalmát kormányzóságban váltotta fel Kalán pécsi püspököt. A trónra szánt utód csupán uralkodói tapasztalatszerzés céljából, ám dinasztikus országmegosztás nélkül került a Tengeremellékre.⁷ Mivel III. Béla idején Szlavónia hercegsége nem létezett, úgy vélem, ez az anakronisztikus kifejezés egy kései átírás során keletkezhetett. Feltevésemet támogatja, hogy a jegyzék elején kizárólag Magyarország, Horvátország, Dalmácia és Ráma szerepel Béla tartományai között, a korabeli magyar királyi oklevelek *intitulatio*-formulaival összhangban.⁸ Az sem zárható ki ugyan, hogy a Tengeremelléket körülíró ingatag terminológia az eredeti forráson belül is képes volt önellentmondásra jutni,⁹ csupán annyi bizonyos, hogy magyar király által kinevezett (és önmagát annak is címző) herceg az 1180-as és az 1190-es évek során nem igazgatta a délnyugati tartományokat. Sajnos a szöveg eredeti változatát nem ismerjük, másolatát – más fontos angol-normann vonatkozású tételekkel együtt – egy késő középkorban írt angliai kódex őrizte meg.¹⁰ Tudjuk: Margit királyné Henrik angol trónörökös özvegye volt, jó ideig Angliában élt,¹¹ Bélával kötendő házassága

⁶ „*Idem de duce Sclavonie per annum decem millia marcas.*” Ifj. Barta János–Barta Gábor: III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. Századok 1993. 444. (a továbbiakban: Ifj. Barta–Barta 1993.)

⁷ Szabados György: Imre és András. Századok 1999. 87–90. A forrásokat és a korábbi kutatás nézeteit l. uo.

⁸ „*Regni Ungarie fines et dominatus amplitudo. In regno Bele regis Ungarie sunt he terre: Ungaria caput regni, Croacia, Dalmacia et Rama.*” Ifj. Barta–Barta 1993. 443. V. ö. a korban jellemző *intitulatio*-formákkal: „*Ego Bela, Dei gratia, Hungariae, Dalmatiae, Chroatiae, Ramaeque rex*” (1138). Fejér, Georgius: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Tomus Secundus.* Budae 1829. 109.; „*Geythsa, dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croatiae, Ramaeque rex*” (1157). Marsina, Richard ed.: *Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae I.* Bratislaviae 1971. 81. (83. sz.); „*Bela Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croatiae, Ramaeque Rex*” (1185). Wenzel Gusztáv: Árpád-kori Új Okmánytár I. Pest 1860. 78. (39. sz.); „*Hemericus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croatiae, Ramaeque rex*” (1201). Smičiklas, Tadeus: *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Volumen III. Zagrabiae 1905. 7. (8. sz.) (a továbbiakban: Smičiklas, CD.) Árpád-házi uralkodóink 1138–1202 között nevezték magukat Magyarországra, Dalmáciára, Horvátországra és Ráma királyainak, ugyanis II. Béla 1138-ra hódoltatta Rámát, Bosznia központi részét, 1202-ben Imre már egy új tartomány, Szerbia nevét is beillesztette a sorba.

⁹ Ennek XIII. századi példait l. Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest 1979. 93. (a továbbiakban: Kristó 1979.)

¹⁰ Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. Budapest 1916. 424–425. (a továbbiakban: Hóman 1916.)

¹¹ Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892. 363. (a továbbiakban: Wertner 1892.)

alkalmából II. Henrik angol királytól való tekintélyes birtokairól mondott le;¹² ezért a jövedelemjegyzék – e körülmények alapján érthető – angliai másolata bizonyossá teszi, hogy összeállítását III. Béla és nem Imre nősülése indokolta. Az tagadhatatlan, hogy Béla és Margit násza alapos ismeretséget biztosított az Árpádok számára a nyugat-európai királyi házak előtt, ilyenformán a francia, az aragóniai és a kasztíliai dinasztia szoros családi összefonódása (Margit például VII. Lajos francia király és Konstancia kasztíliai hercegnő leánya volt)¹³ közvetett úton, de mindenképpen kedvező módon befolyásolta Imre nősülését; ráadásul az 1185 táján készített összeírás a következő királyné anyagi helyzetére is némi fényt deríthet.

Legutóbb ifj. Barta János és Barta Gábor körültekintő elemzés során igazolta a kútfő hitelességét, majd a néhol túlzó összegek helyesbítésével kimutatta, hogy a király éves bevétele elérte a 104800 márkát, ami 22995 kilogramm színezüstöt jelent.¹⁴ Ebből az arányból kiindulva a Konstancia részére kilátásba helyezett 12000 márka 2633 kilogramm színezüstöt tartalmazott.¹⁵ A fenti pénzösszeg viszont csak elvi lehetőségként állt fenn abban az esetben, ha özvegyiségre jut, és el akarja hagyni Magyarországot; királynéi udvartartásának tényleges gazdasági alapját az a két vármegye képezte, amelyet Imre király bocsátott rendelkezésére. Sajnos a III. Honorius-féle átirat nem nevezi meg, melyik kettő volt ez. Tudvalevőleg hazánk XII. századi belső tagolódásáról két egymást erősítő híradás szól: Ottó freisingi püspök, aki 1147-ben járt az országban, feljegyezte, hogy a Magyar Királyság 70 vagy még ennél is több vármegyére oszlik,¹⁶ a jövedelemjegyzék pedig egyenesen 72 vármegyét ír.¹⁷ Mivel az egyes vármegyék kiterjedése, természeti adottságai között jelentékeny különbség mutatkozott, csak óvatos becslés szintjén mondható ki, hogy a királyné az ország 1/36-od részét kapta hitbérül. A III. Béla-kori összeírásban feltüntetett rendszeres királyi jövedelmek ezt az óvatos becslést a számadatok nyelvére fordítva is érzékeltethetik. A XII. század vége felé a magyar uralkodó a jegyzék szerint a királyi birtokokból és az idegenektől (hospesektől) évente 60000 márka (valójában inkább 50000 márka) ezüst hasznot húzott. A

¹² Hóman 1916. 427. A jövedelemjegyzék ma Párizsban található.

¹³ Wertner 1892. 362., 372.

¹⁴ Ifj. Barta–Barta 1993. 413–449.; Hóman 1916. 424–436.

¹⁵ A márka elsősorban ércsúly volt, majd pénzverési súlymértékként számított (ezért nem kellett figyelembe vennem a III. Béla és Imre alatt vert pénzek nemesfémtartalma közötti különbséget), Közép-Európában a font felének tekintették. Hóman 1916. 52. Egy érdekes viszonyítási példa is ide kívánczozik: Capet Margit 2750 fontnyi, vagyis kb. 5500 márka ezüst évjáradék fejében mondott le angliai és franciaországi birtokairól, amikor III. Béla királyhoz készült férjhez menni. Uo. 427.

¹⁶ Otto Frisingensis episcopus: Gesta Friderici I imperatoris. Gombos, Albinus Franciscus: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I–III. Budapestini 1937–1938. (Gombos, CFHH.) II. 1767.

¹⁷ Ifj. Barta–Barta 1993. 444. A „*comitatus*” szó egyaránt jelenthetett vármegyét és várispánságot. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988. 21–207. Ugyanakkor elsősorban a II. András-féle jegyajándékok utalnak arra, hogy itt a „*comitatus*” fogalmán a körülhatárolt területi egység, vármegye értendő.

60000-ból lejön az erdélyi német telepeseiktől beszédett 15000 márka, amit a kutatás egyöntetűen erős (legalább kétszeres) túlzásnak tart.¹⁸ A kútőben sorolt tételek innentől kezdve gyakorlatilag valóság-hű képet mutathatnak, amelyekből a 72 vármegyére kettő vonatkozik: egyfelől a megyék jövedelmének királyt illető 2/3-ad része 25000 márkára rúg, másfelől az ispánok ajándékaiból legalább 10000 márka ezüst folyik be.¹⁹ A Konstanciának hitbér jogcímén átengedett mintegy 1/36-od országrész ez alapján közel 1000 márka (188,6 kilogramm) ezüsttel gazdagította a királynéi kincstárát. Hangsúlyozom: erre az elméleti ízü számadatra nem lehet sokat építeni, hiszen „átlagos” – és mint ilyen, nem valószínű, hogy valaha is létezett – méretű és jövedelmezőségű vármegyéből indult ki, nem érinti a székely székeket és a tengeremelléki különkormányzatot, nem veszi sorra a vármegyékből beszédhető esetenkénti jövedelmek (vámok, révek, vásárok) olykor tekintélyes összegeit, ráadásul jellegénél fogva képtelen érzékeltetni a pénzben ki nem fejezhető földi javakat (termények, élelmiszerek). Ez az íróasztal mellett kikövetkeztetett adat csupán egy valamire hivatott: egy elképzelhető éves jövedelmet nagyságrendileg viszonyítani a hitbér feladása fejében felkínált egyszeri „végkielégítés” 12000 márka ezüstjéhez. Látszik, hogy a 12000 márka többszörösen meghaladta aragóniai Konstancia egy esztendőben várható teljes bevételét, mindazonáltal a magyar királyi kincstárnak elvileg nem jelenthetett komoly tehertételt egy ekkora összeg egyszeri kifizetése. (Erről persze II. András ellenkezőképpen vélekedett, ám ez nem a kincstárát minősíti.)

Korábbiakban említettem, hogy Imre király házastársi vagyonmegosztó hajlandóságát öccse gyakorlatával is össze lehet hasonlítani. Az 1213-ban megözvegyült András második felesége, Capet-Courtenay Jolanta javára tett jegyajándékról két szentszéki oklevél tájékoztat, szintén III. Honorius pápa kancelláriájából. Az 1218-as kiállítású, korábbi dokumentum igen jellemző a II. András-kori állapotokra. Az egyházfő személyében szóló írás szerint: „Amidőn tehát Krisztusban kedves fiunk András, Magyarország jeles királya, a Szentföld védelmére indulni készült, felséges elhatározásából következőképp rendelkezett. Ha a zarándoklat során elhalálozna, 8000 márka ezüst ellenében – amelyre neked jegyajándék jogcímén kötelezte el magát – megkapod a Maroson lejövő sőt, továbbá a pesti szaracénoktól és Bodrog megyéből befolyó jövedelmet, amíg az előbb mondott pénzösszeget teljesen ki nem egyenlíti. Továbbá miután a tartozást részedre kifizették, és Magyarországon kívánsz maradni, ameddig csak élsz, az említett megyét visszakapod, és birtokolhatod.”²⁰ A szövegből világosan kitűnik, hogy András rossz szokásához

¹⁸ Ifj. Barta–Barta 1993. 423–440.

¹⁹ Ifj. Barta–Barta 1993. 444.

²⁰ „Cum igitur Karissimus in Christo filius noster Andreas Ungarie rex illustris, profecturus ad terre sancte subsidium, de assensu suorum principum ordinavit, ut si eum nature debitum solvere in peregrinatione contingat, tu pro octomillibus marcarum argenti, in quibus nomine donationis propter

híven ezúttal is pénzzavarban volt, ennél fogva a felesége részére lekötött egyszéri 8000 márka ezüst ellenértékét fokozatosan kívánta törleszteni háromféle forrásból beérkező jövedelemmel, majd az özvegy királynéi lét eshetőségére felajánlotta Bodrog megyét. Bőkezűbbnek mutatkozott egy másik adománya során, amelyet III. Honorius 1222. július 7-én vett Szent Péter oltalmába. Eszerint András király a bánságot („*banatum*”), illetve Varasd, Somogy, Zala és Szerém megyét kötötte le hitbér gyanánt („*in dotalicium*”) felesége javára, azok minden tartozékával egyetemben.²¹ Csábító lenne ezt az öt pontosan megnevezett megyét és a bánságot szembeállítani a Konstanciának juttatott két vármegyével, csakhogy a fent vázolt szempontokon túlmenően továbbiak is értelmetlenné teszik a hitbérek összemérését. Elsősorban a „minden tartozékukkal együtt” („*cum omnibus pertinentiis suis*”) értendő területek fogalma szorul némi magyarázatra. II. András uralkodásának fő ismérve volt a királyi birtoktestek bőkezű eladományozása. Az „új intézkedések” („*nove institutiones*”) csak 1217-ben megfogalmazott politikája a gyakorlatban már 1208-tól tetten érhető általános osztozkodást eredményezett.²² Érdemes megjegyezni, hogy a király 1215. második házassága előtt tett olyan adományokat, amelyek a majdani jegyajándék területét érintették. 1207-ben saját korábbi döntését újra hitelesítve szlavóniai falvaktól vált meg.²³ Zetina és Tril nevezetű, a bánsághoz tartozó két földjével Domaldus sebenicoi *comes* szolgálatait jutalmazta, amiért az 1210 során leleplezte az ellene szervezkedőket.²⁴ 1214-ben Béla királyfi megoltalmazásáért Mysca ispánnak adta a zalai vártól kivett Ederics földet.²⁵ Végül 1215-ben Miklós ispánnak oroszöldi harci helytállásáért Somogyban is ajándékozott ingatlant.²⁶ E rövid felsorolás arra bizonyosság, hogy a kevés ismert tény ráadásul időben-értékben változó királyi területekről vall, vagyis alkalmatlan az Imre-kori állapotok feltérképezésére.

A Konstancia királyné jövedelmi és birtokviszonyairól korunkra jutott, szinte teljesen hiányos képet egyetlen adat egészíti ki. Amikor 1203-ban Imre király át-

nuptias tibi tenetur. Sales, qui per Morisium descendunt, percipias, et proventus Sarracenorum de Pesth ac Comitatus de Budric, quousque tibi sit de predicta summa pecunie plenarie satisfactum; et si postquam tibi predicta pecunia soluta fuerit, volueris in Ungaria remanere, quamdiu vixeris, redditus habeas Comitatus predicti.” Theiner, VMHH. I. 13. (XXII. sz.); Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Regesta Regum Stirpis Arpadianae Critico-Diplomatica) I. Budapest 1923. 105. (321. sz.) (a továbbiakban: Szentpétery, Reg. Arp.) Kristó Gyula a sóból, a pesti szaracénoktól és a Bodrog vármegyéből származó jövedelmet nem a 8000 márka ellentételezéséül értelmezte, hanem azon felül számította. Kristó 1979. 28. A forrásszöveg Szentpétery Imrét igazolja azzal a kikötéssel, hogy Bodrog megyét a királyné a későbbiekben is birtokolhatta.

²¹ Theiner, VMHH. I. 35. (LXXI. sz.)

²² Kristó 2001. 265.

²³ Szentpétery, Reg. Arp. 72–73. (230. sz.)

²⁴ Szentpétery, Reg. Arp. 83. (256. sz.)

²⁵ Szentpétery, Reg. Arp. 95. (291. sz.)

²⁶ Kristó 2001. 273.

gedte Bihar megye adójának és vámbevételeinek 2/3-át a nagyváradi egyház részére, ez a gazdag adomány nem tartalmazta azokat a jövedelmeket, amelyek Asszonyvására („*Forum Reginae*”) piacról folytak be.²⁷ E döntésével Imre fontos pénzforrást hagyott felesége kezén. Biztosak lehetünk abban, hogy Bihar vármegye nem tartozott a házassági szerződésben említett két „*comitatus*” közé, ugyanis Asszonyvására neve – a másik három kivétel, Akjel, Jánosd és Kölesér névvel szemben – egyértelműen egy királyi vármegyén belül elkülönült birtoktestre mutat. „*Forum Reginae*” az egyetlen biztos példa arra, hogy Konstanciának saját két megyéjén kívül másutt is lehettek birtokai szerte az országban.

A házassági szerződésen kívül csupán elszórt adalékok szólnak Konstancia királynéi jelenlétéről. Egy 1198-ból való királyi kiváltságlevél méltóságsorában – Imre uralkodása alatt ez egyetlen alkalommal – feltűnt a királynéi udvarispán.²⁸ Ez a hivatal eredetileg a királynéi udvar legtekintélyesebb tisztsége volt; maga a királynéi udvar fogalma inkább az uralkodó hitvese környezetében, több-kevesebb rendszerességgel előforduló emberek körét jelentette; mintsem egy meghatározott helyet.²⁹ Egyed királynéi udvarispán hamar eltűnt az oklevelek látóköréből,³⁰ viszont az aragóniai hercegnő fényes udvartartása még hosszú évtizedek múltán sem merült feledésbe. Kézai Simon 1283 körül írott *Gesta Hungarorum*ában így emlékezik: „Simon comes és fivérének, Mihálynak a nemzetsége, akiket Martinsdorfiaknak neveznek, III. Béla fia Imre király idején Konstancia királynéval, Aragónia királyának lányával, Imre király feleségével együtt, derék lovagokat és szerfelett diszes kíséretet hozva magával, igen pompás körülmények között jött az országba... Imre király, mivel megismerte jellemük nemes voltát, kegyesen befogadta, s Magyarország különböző részein nagy és dús birtokokkal ruházta fel őket, amint az köztudott.”³¹ Kézai Simon következő megjegyzése nem csupán azért ér-

²⁷ „...*Henricus rex duas partes tributorum, que suam regiam contingissent maiestatem tam de villis, quam de foris totius comitatus Byhoriensis tam circa Byhor, quam circa Zarand, exceptis tributis, que ad quatuor spectant fora, scilicet, de Akyel, de Kuleser, de Janosd et de foro regine, Waradiensis ecclesie iure perpetuo contulisset.*” Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pest 1857. 64. Az „asszony” szavunk régi „királyné” jelentése a *Forum Reginae* = Asszonyvására megfelelőből is kiviláglik. A település korai adatairól l. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest 1987. 595–596.

²⁸ Horvát Árpád: A diplomatikai írástan alapvonalai. Budapest 1883. 113.

²⁹ Zsoldos Attila: A királyné udvara az Árpád-korban. Századok 2002. 276., 279.

³⁰ Az utolsó adat volt vasvári ispánként említi Egyedet, még 1198-ból. Szentpétery, Reg. Arp. 53. (174. sz.)

³¹ „*Comitum vero Simonis et fratris eius Michaelis generatio, qui Mertinsdorffarii nominantur diebus regis Emerici filii Belae tertii cum regina Constantia filia regis Aragoniae, quae uxor fuerat regis Emerici, honestis secum militibus et familia decentissima introductis, in Hungariam pomposissime introivit... Quorum quidem ingenuitatem experiens rex Emiricus laetanter excepit, latisque et amplis pheidis in diversis Hungariae partibus noscitur investisse.*” Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 190–191. A XIV. századi krónikaszerkesztmény már tévesen II. András korára keltezi az aragóniai nemzetség beköltözését. Uo. 302.

dekes, mert a magyar és aragóniai előkelők között font első házassági kötelékről szól, hanem annak művelődéstörténeti hatása miatt is. „Konstancia királyné magával hozta Simon és Bertramus comes Tota nevezetű nőtestvérét is, aki oly kecses alakú és szép volt, hogy az idő tájt alig volt hozzá fogható a világon. Ezt a hajadont pedig Benedek herceg, Konrád fia vette feleségül, és Martinsdorf helységet kapta hozományul Imre királytól, valamint Konstancia királynétől.”³² Ez a Tota okkal tekinthető Katona József „Bánk bán” drámájában szereplő Melinda történeti előképének,³³ ugyanakkor Benedek és Bánk két különböző valós személyiség volt a XII–XIII. század fordulóján.³⁴ A dráma történelmi háttere kapcsán felmerült olyan érv, miszerint Gertrúd meggyilkolása (1213) előtt nem éppen Bánk bán nagymama korú feleségét szeplősítették meg a merániak.³⁵ Valójában nincs pontos adatunk Bánk életkorára vonatkozólag. Először csak 1199-ben tűnik fel, mint Imre király újvári ispánja,³⁶ de 1222-ből kimutatható udvarispáni és bodrogi ispáni tisztsége,³⁷ okkal feltételezhető, hogy megérte (sőt túlélte) IV. Béla trónra léptét (1235);³⁸ érdemes tehát Imre és II. András korosztályosának tekinteni, akinek felesége 1213-ban még igencsak távol állhatott a nagymama-életidőtől. Érdekes, hogy Benedek szintén Imre király kormányzatában bukkant fel az 1202-es esztendő erdélyi vajdajaként; 1221-ben hercegi méltósággal, utoljára 1223-ban egykori vajdaként említetik.³⁹ Úgy látszik, Benedek és Bánk egy nemzedékbe tartozott. Benedek jövedőbelije, Tota valóban a felnőtt korú ifjabb Simon és Mihály nagynénjeként érkezett Magyarországra, de e szép külsejű, 1196-ban még hajadon leány, mint az idősebb Simon és Bertramus igen későn született húga, életkorát tekintve unokaöccseihez állt közel. Csak 1202-ben nyújtotta kezét Benedeknek, ami szintén az udvarhölgy fiatalágát bizonyítja,⁴⁰ aki ilyenformán a merénylet idején harmincas éveit élő szépasszony lehetett. Bár nem célozom e helyt a legnagyobb magyar királydráma nyersanyagát feltárni, azt feltétlenül hangsúlyozni kell Katona József dicséretére, hogy kitűnő történelmi érzékkel fordult az 1200-as évek felé: költött szereplőit valódi személyekből egybegyúrva életszerűen formázta meg. A vajda és

³² „Adduxerat etiam regina Constantia cum ea sororem comitis Symonis et Bertrammi nomine Totam, tam formosam et pulcherrimam, quod eo tempore vix in mundo sibi similis haberetur. Cui quidem virgini in maritum Benedictus dux, Conradi filius, cum villa Mertinsdorf pro dotibus ex parte Emirici regis et reginae Constantiae est coniunctus.” Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 191.

³³ Badics Ferenc: Adalékok a „Bánk bán” történelmi forrásaihoz és magyarázatához. Budapest 1925. 11.
³⁴ Két 1206-os oklevél méltóságsorában is együtt fordulnak elő. Szentpétery, Reg. Arp. I. 70–71. (222., 227. sz.)

³⁵ Kristó 1984. 1285–1286.

³⁶ Szentpétery, Reg. Arp. I. 55. (183. sz.)

³⁷ Szentpétery, Reg. Arp. I. 126–127. (381. sz.)

³⁸ Almási Tibor: Bánk. Kristó Gyula főszerk.: Korai magyar történeti lexikon. Budapest 1994. 79.

³⁹ Szentpétery, Reg. Arp. I. 60., 120., 130. (197., 362., 395. sz.)

⁴⁰ Szentpétery, Reg. Arp. I. 60. (198. sz.) A kiváltságlevél átirat változata 1221-ben Benedek mellett Totáról is, mint élő személyről szól. Szentpétery, Reg. Arp. I. 120. (362. sz.)

az udvarhölgy 1202-ben kötött házassága különösen fontos, mert Konstancia egyetlen tevőleges királynéi megnyilvánulásáról tanúskodik. Imre király Benedek kérésére megengedte, hogy a neki adományozott Martonfalvát és egy másik, Bajót nevű faluját felesége, a nemes Tota asszony számára hitbérül lekösse. Mivel az úrhölgy azért hagyta hátra szülőföldjét, hogy a királyné serény szolgálatában maradjon, Konstancia kérésére és közbenjárására („*ad petitionem et instanciam*”) az uralkodó Totának ajándékozta Martonfalva minden kincstárba fizetendő jövedelmét.⁴¹ A különleges kegy nyomatékosításául az oklevelet aranybullával hitelesítették, s ennek hátlapja államcímernk jobb pajzsmezejében található vörös–ezüst sávzat első ismert ábrázolását hordozza. Az eredetileg még 1196-ban létrehozott „Árpád-sáv” kialakulását Bertényi Iván II. Péter aragóniai király (Konstancia bátyja) vörös mezőben arany cölöpöket mutató pajzsához köti.⁴² A kiváltságlevél heraldikai, sőt máig ható szellemi értéke elhomályosította annak jelentőségét, hogy a Tota úrnő részére hitbérül lekötött Martonfalva és Bajót a második magyar házassági szerződés tárgyát képezte! Úgy tűnik, Imre és Konstancia az írásban rögzített jegyajándékkal új hagyományt teremtett, és először a szűkebb főúri környezet számára mutatott követendő példát. Benedek és Tota udvari pályafutását, kettejük egybekelését a királyi pár kegye kísérte, ezért érthető, hogy a hitbér jogi gyakorlata innen, az uralkodói környezetből kisugározva terjedt el. Azt természetesen nem állíthatja senki, hogy aragóniai Konstancia honosította meg Magyarországon a feleség javaira ügyelő jogintézményt, hiszen már Szent István törvénykezése is kitért az özvegyasszonyok tulajdonára,⁴³ de az tagadhatatlan, hogy az írásba foglalt jegyajándék egy új műfajként nyert teret, s vált hamar bevett szokássá. A „*dos*” és a „*dotalicius*” szavak a XIII. századtól kezdve használatosak ’hitbér’ jelentéssel is a hazai középkori latinságban.⁴⁴

Imre király 1204. november 30-án bekövetkezett váratlan halálával az özvegy királyné helyzete hatalmi bázis híján és András uralomvágya miatt mindinkább tarthatatlanná vált, ezért 1205 tavaszán kipróbált híveivel Lipót osztrák herceghez menekült, magával menekítve a gyermekkirályt, a koronát, s a kincsek egy részét. Ez súlyos feszültséget keltett András és Lipót között, ám ekkor III. László meglepő hirtelenséggel elhunyt. Holtteste a koronával meg a kincsekkel együtt hazatért Magyarországra, a királynét pedig az osztrák herceg illő kísérettel vissza-

⁴¹ Az eredeti kiváltságlevél első kiadása Érszegi Gézától való. Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva. Budapest 1998. 72–74. (Facsimile uo. képmellékletben.) Vö. Szentpétery, Reg. Arp. I. 60. (198. sz.)

⁴² Bertényi Iván: Új magyar címertan. Budapest 1993. 66–69. Az Imre-kori címer keltezését l. Szabados 2002. 347–350.

⁴³ I. törvénykönyv 26. cikkely. Závodszyky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904. 149.

⁴⁴ A magyarországi középkori latinság szótára. (Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae.) III. kötet. Kiadásra előkészítette Boronkai Iván és Bellus Ibolya. Budapest 1992. 249–251.

küldte szülőföldjére.⁴⁵ Az özvegy sosem mondott le követeléseiről, ezért amikor hosszú évek alatt nem tudta behajtani azokat, a Szentszékhöz fordult panaszával. Ez magyarázza, hogy a házassági szerződés írott emléke a Lateránban maradt fenn. Hanem III. Honorius pápa egy másik, 1220-ban kelt üzenete szerint a 12000 márka ezüstpénz jóval nagyobb igénnyel is élt Konstancia: „amidőn szinte fogolyként volt Magyarországon, Krisztusban kedves fiunk [András], Magyarország jeles királya azt a 30000 márka értékű pénzt és más egyéb értéket, amit ő az ispotályosok esztergomi házában helyezett letétbe, sem az Istent sem a helyet nem tisztelve erőszakkal elragadta.”⁴⁶ Honorius még 1222. január 27-én is felemlítette Andrásnak az ügy rendezetlenségét,⁴⁷ ám közbenjárása eredménytelen maradt. Így aragóniai Konstancia, az egykori magyar királyné, a „rómaiak örökké felséges császárnéja, Szicília királynéja” még ugyanazon esztendő június 23-án anélkül hunyt el mintegy 42 évesen,⁴⁸ hogy magyarországi járandóságaiából valamit is kézhez kapott volna.

⁴⁵ Continuatio Admuntensis. Gombos, CFHH. I. 752.

⁴⁶ „cum olim quasi capta in Ungaria remansisset, Karissimus in Christo filius noster... Ungarie Rex illustris pecuniam et res alias pretiosas usque ad valentiam Triginta milium Marcarum, quas in domo Hospitalis Ierosolimitani apud Strigonium deposuerat, nec Deo, nec loco deferens, per violentiam occupavit.” Theiner, VMHH. I. 25. (XLII. sz.) E vagyron viszont nem királynéi magántulajdon, hanem az államkincstár része lehetett.

⁴⁷ Theiner, VMHH. I. 32–33. (LXV. sz.)

⁴⁸ Wertner, 1892. 371–373.

GYÖRGY SZABADOS

Constance of Aragon – The queen of the first Hungarian marriage contract

The first known Hungarian marriage contract is dated to the turn of the twelfth and thirteenth centuries, when King Emeric (1196–1204) married Constance of Aragon, in 1196. According to this marriage contract, the king gave his wife two counties together with all their belongings (taxes, costumes etc.). In addition of leaving the country after the king's death she had to be payed 12000 marks as a compensation. Although the marriage contract is without doubt the most valuable source of the Hungarian queen's possession, there are some other references about her significant though limited power in Hungary. For example the wealthy market place of Asszonyvására (*Forum Reginae*). Although the Hungarian king took care of his wife's revenue, never allowed her much economic or political power. Nevertheless this kind of contract came in fashion because of her influence: the second marriage contract was made in the royal court, between a Hungarian noble and a lady, who came from Aragon and was the favourite lady of the queen's escort.

After Emeric's sudden death Constance had to escape from Hungary with her 5 year old son King Ladislas III (1204–1205). The child died in Austria, and Constance married Frederic II in 1209. She ended her life in 1222 as Empress Constance without the royal marks of the first Hungarian marriage contract.